

„Голямата екскурзия“ и съучастието на историците

Стефан Дечев

Свободна Европа, 7 юни 2019 г.

На 29 май 1989 г. диктаторът Тодор Живков обяви по телевизията, че въпреки протестите на българските турци от последните дни и дадените жертви, асимилационната кампания срещу тях ще продължи с предишната настойчивост. Постави и един нов момент – призив към съседна Турция да отвори границите си за онези от тях, които желаят да отидат там временно или да останат да живеят. Турците в България бяха поставени пред избор – или да продължат да носят насилствено наложените им преди няколко години имена, или да се отправят към югоизточната ни съседка. След дни колони с покъщнина задръстиха пътищата в посока Капитан Андреево. За три месеца над 320 000 турци напуснаха България.

Но пропагандата на режима се нуждаеше и от актуализирана идеологическа обосновка на случващото се. Тя трябваше да му бъде дадена най-вече от историците. Някои от тях, неизненадващо, се отзоваха с готовност още в следващите дни.

На 31 май историкът проф. Петър Петров излезе в партийния официоз „Работническо дело“ със статия в защита на политиката и действията на режима. На същата дата, по време на казионен митинг пред НДК, историкът акад. Д. Косев също изрази подкрепата си. На 1 юни историкът акад. Веселин Хаджиниколов публикува (отново в „Работническо дело“) „Истината за историческия корен“: рецензия на наскоро появил се колективен сборник, в който участваха почти всички светила, командващи „историческия фронт“.

В рамките на емисията „По света и у нас“ не закъсня да се появи и историкът проф. Илчо Димитров (после академик), за да подкрепи както Живковото изявление и осъществяващото се в момента етническо прочистване, така и цялостната насилствена асимилационна политика от последните години. В нейната идеологическа подготовка и последваща легитимация той бе взел вече твърде дейно участие в качеството си на оглавяващ специалната комисия към ЦК на БКП за т. нар. „Възродителен процес“.

Както е видно, на практика в кампанията за легитимация на изявлението и политиката на Живков участват няколко поколения български историци. Дори само да вземем катедрата по „История на България“ от Историческия факултет на Софийския университет, ще видим, че тук са едновременно „учителите“ Д. Косев и Христо Христов, „ученикът“ и „учителят“ П. Петров, както и техният общ „ученик“ Ил. Димитров. Почти всички са в „единен строй“ за да не допуснат *„разединението на българската нация“*.

В броя от 1 юни 1989 г. на в. „Работническо дело“, в материал, призоваващ за *„съд за родоотстъпниците“* и срещу всяка *„намеса в нашия дом“*, четем и следното:

„Преподаватели и студенти от Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ на своя митинг предложиха идеята да се създаде учебник и обучението по история да започне още от първи клас.“ Видимо целта бе да се отделят още няколко години за индоктринация в полза на насилствената асимилиция в края на 20 в. (Всъщност, това бе напълно излишно. Далеч преди това предложение материалът в началното училище по български език и литература и разните там читанки изпълняваше същата функция доста успешно още преди 4-ти клас).

Тази колаборация или липса на позиция от страна на българските историци обикновено и до днес се премълчава, а нерядко и дори се извинява (все пак това било опит за „интеграция“ – намеренията били добри, при реализацията нещо не се получило). Освен това, през трите десетилетия, които отминаха от насилствената и антихуманна асимилационна кампания срещу българските мюсюлмани и етническото прочистване от лятото на 1989 г., изказващите се по темата често се опитваха да представят като единствен колаборатор с режима проф. Петър Петров. Ала той, макар и най-отдаден, съвсем не бе сам. Дори и да оставим настрана поръчковите работи на историци от периода 1985-89 г., белязали после-идеологията на т. нар. „Възродителен процес“, подкрепата на историците за водената политика от края на май и първите дни на юни 1989 г. не идва на празно място.

Това явление може да бъде проследено поне от края на 50-те години. Тогава се появява сборникът **„Из миналото на българите мохамедани в Родопите“**, в който са включени най-респектиращите имена на историческата наука (тях ще видим и в сборника от 1989 г.). Видно е, че не става дума за някакви изолирани усилия, а за добре обмислен и целенасочен проект, в който не участват просто групичка колеги. През 1961 г. се появява и псевдоисторическото учебно помагало **„Родопя – българска твърдина“**, на авторски колектив, предвождан от вече познатия ни П. Петров. До 1964 г. то бързо претърпява цели три издания. Не закъснява да стигне до публиката през 1962 г. и сборникът с документи под заглавие **„Асимилаторската политика на турските завоеватели“**. До две години, през 1964 г., ще видим и негово второ, преработено, че и „допълнено издание“. В същата година отделна книжка разглежда **„Помохамеданчванията в Ловешкия край“**. Тя е дело на колектив, отново предвождан от П. Петров.

Без всякакви убедителни научни доказателства всички тези издания до едно поддържат мита, че османската държавна власт в миналото е провеждала последователна и мащабна политика на насилствена (!) асимилация на християнското население. Тези възгледи ще навлязат и в „третомната“ **„История на България“** от началото на 60-те години и ще се превърнат в официално санкционирана от партийното и държавно ръководство и доайените в „историческата наука“ „Истина“ по въпроса, която ще служи за последваща обосновка на държавната политика. През 1966 г. се появява „историческа христоматия“ под заглавие **„Родопите през вековете“**, изпълнена с вече установените и наложили се до тук общи внушения по въпросите на ислямизацията.

Още тези най-първи появили се „изследвания“ извеждат на преден план не някакъв научен исторически подход, а патоса на песента „Балканджи Йово“. Тя трябва да

създаде рамката за интерпретиране и осмисляне на всичко затворено между страниците на книгите. Залага се изцяло на легендарни сведения и предания, като открито и без съмнение те се приемат за напълно автентични. Внушава се съществуването в миналото на някаква централизирана и добре обмислена османска държавна политика за затриване на „българската народност“ чрез планирано насилие и терор. Напълно се пренебрегва обстоятелството, че автентичността на „Балканджи Йово“, – подобно и на измислените късни летописни разкази от 19 в. – винаги е пораждала съмнения сред специалистите историци, литературоведи, езиковеди (да споменем само името на един Петър Динеков). Това не пречи държавната политика да включва точно тази песен в различни учебници и христоматии.

През 1964 г. ще се появи и поръчаният на писателя Антон Дончев роман „Време разделно“, в който са вплетени два от споменатите съмнителни летописни разкази, фалшификати от 19 в. И всичко това се случва макар още Марин Дринов, Христо Попконстантинов, Стою Шишков, Васил Дечев и др. да са се отнасяли в миналото с дълбоки съмнения както към тях, така и към смътните и съмнителни народни предания. Да не говорим за възгледа на изтъкнатия медиевист Васил Златарски, че истинската картина за тези столетия ще се разкрие едва след достъп до османските архиви, или пък този на Петър Ников, че никога османската държава не си е поставяла за цел асимилацията на християнското население.

Всичко това обаче не е пречка вече разгледаната линия на исторически „изследвания“ да продължи неотклонно и през следващите години. Следвайки партийните решения, „науката“ видимо продължава да работи и обсегът на ангажираните пряко професионални историци дори се разширява. Започват да се включват дори още по-авторитетни за времето имена и утвърдили се професионалисти. През 1972 г. се появява не само неказващата нищо ново книга на П. Петров „**По следите на насилието**“, но и книгата на Христо Гандев „**Българската народност през XV век**“. С нея утвърденият историк „доказва“, че вероятно „*три четвърти от турските граждани в българските градове и може би една четвърт от турските селяни са от български народностен произход.*“

Сякаш не е изненада, че работата на Гандев е веднага остро критикувана от двама автори, които – макар и плахо – още от средата на 60-те се различават от дотук разгледания поток. Тогава Вера Мутафчиева защитава тезата за вакъфския статут на чепинските села, а Страшимир Димитров обосновава възгледа за дълъг и разтегнат във времето ислямизационен процес в Западните Родопи и по долината на Места. Все разбирания, които „хвърлят ръкавицата“ срещу мита за насилствената ислямизация. И сега, в началото на 70-те, В. Мутафчиева изтъква липсата на пълнота и точност на обработвания от Хр. Гандев статистически материал, което за нея прави и изводите му напълно необосновани. Стр. Димитров пък намира както изходната концепция, така и получените в края цифрови резултати на Гандев за погрешни. Самият Гандев обаче не закъснява да се появи с трудно скрити гневни отговори, декларирайки идеологическата си правоверност спрямо марксизма-ленинизма и демонстрирайки разбиране за „патриотизъм“, включващо задължително представяне на Османската империя във възможно най-отблъскваща светлина. Ала дали са прави П. Петров и Хр. Гандев, или В.

Мутафчиева и Стр. Димитров, решават не изтъкнатите османисти по света, не дори колегите им в България, не дори общественото мнение. Решава го в крайна сметка Т. Живков и управляващата върхушка чрез съответните идеологически отдели в ЦК на БКП. Ето защо и професионалистите оттук нататък са обречени или да мълчат, или да намерят начин за „стикване“ на възгледите си по Петров и Гандев.

Поради това, макар и недобре посрещната от изтъкнати тогава български османисти, книгата на Хр. Гандев бързо е похвалена с отзив във всекидневния печат от Бистра Цветкова и видимо се радва на одобрението на диктатора Живков и управляващите кръгове. Ала изказвания и нагласа в подобна посока имат тогава и немалко колеги на Гандев, както от по-старата генерация (Д. Косев и Хр. Христов), така и от по-младото поколение, което точно в този момент печели позиции, власт и влияние (Николай Генчев, Илчо Димитров, Васил Гюзелев, Константин Косев и др.).

Всичко това навярно отразява и някакви общи демографски страхове за нацията. Според досието на Н. Генчев дори пред офицерите от Държавна сигурност той сам говори през 70-те за това как „българите стават малцинство в собствената си страна“. През 1982 г., в разговор с тогавашни студенти четвъртокурсници, публикуван на страниците на сп. „Отечество“, Генчев не пропуска и проблема за „биологическата жизненост на нацията“. В тези години сам Ил Димитров, както е отразено и в спомените му, работи в ЦК на БКП по „турския въпрос“. Не е изненада и че точно възгледът на Гандев ще стане основа за изложението в „многотомната“ „История на България“ в началото на 80-те, непосредствено преди асимилационната кампания срещу турците в страната. Същевременно, от края на 60-те до средата на 80-те се появиха немалко публикации, които поставяха под съмнение съмнителните летописи от 19 в. и доказваха тяхната фалшивост. Зад тези възгледи обаче не застана властта и общественият им ефект бе напълно нулев, затворен единствено в тесни професионални среди. Да се борят с „Време разделно“ на Ан. Дончев и филма на Людмил Стайков те нямаха никакъв шанс.

А междувремежно уж „професионалната“ литература не секва. През 1974 г. се появява и сборник със статии „Родопите в българската история“, во главе отново с П. Петров. През следващата 1975 г. читателят може да се запознае и със знаменателната му нова книга „Съдбоносни векове за българската народност“ – поредното псевдоисторическо произволно тълкуване и дописване на османските извори съгласно митологичното разбиране наложено от фалшивите летописи. Този образ на миналото става част от мащабната „Стопанска история на България“ от началото на 80-те, както и от „многотомната“ „История на България“. След години „изследвания“ и уж развитие на някаква „историческа наука“ историци и литературоведи, базирайки се просто на народни предания и легенди, в които се вярва безрезервно, както и на доказани летописи фалшификати, поддържат тезата за „насилствено помохамеданчване“. Дори и Стр. Димитров е изрично критикуван в „многотомната“ за неговото „необосновано“ гледище. А и изглежда критиките (а можем само да гадаем и що разговори е имало на четири очи) имат ефект. Макар и да продължава да поддържа тезата си за ислямизацията като дълъг, постепенен и продължителен процес, обемащ повече от две столетия, Стр. Димитров започва вече да изказва похвали към

несъгласните с него Хр. Гандев, Б. Цветкова, П. Петров; рисува като цяло апокалиптична картина на османска държава и смекчава значително тона срещу твърденията на Гандев; превръща дори в обикновен нюанс (който най-често няма как да бъде схванат дори и от специалистите, освен ако не са от най-профилираните) изразените първоначално несъгласия с П. Петров.

Можем определено да кажем, че към началото на 80-те години пред-идеологията на асимилационната кампания срещу турците в България е част от дълбоко залегнала професионална етика сред преобладаващата част от българските историци. По този начин в колкото и тесен кръг да е взето решението за смяната на имената на турското малцинство (вероятно Т. Живков, Димитър Стоянов, Г. Атанасов, Милко Балев и Петър Младенов), никой не може да ни убеди, че между цялата дотук разгледана литература и обществената нечувствителност към съдбата на немалък брой български граждани не съществува никаква връзка.

Всъщност отговор сякаш дава и самият тогавашен министър-председател Г. Атанасов (сам историк и колега на част от гореизброените). На проведеното след края на насилственото преименуване на турците в България заседание през 1985 г., той неслучайно оправдава извършения вече акт с резултатите, до които са достигнали историческите и етнографските изследвания.

Разгледаното по-горе разбиране за професията на историка и неговия морал е сякаш част от „крвоносната система“ за немалко представители на българските институции за историческо образование и изследване. Тази устойчивост се прояви и след 1989 г. Историческият факултет на СУ може и да нямаше време да напише заявления и обещан на страниците на „Работническо дело“ от 1 юни учебник за индоктринация на подрастващите „още от първи клас.“ Ала немалко историци както от него, така и от другите институции за подготовка на исторически кадри се вляха неслучайно най-вече в какви ли не ултранационалистически формации – ОКЗНИ, БНДП, БНРП, ВМРО, АТАКА, НФСБ. Като цяло науката не говори и днес за това. И макар много от гореспоменатите герои на този материал да са вече покойници, то в институциите, занимаващи се с историческо образование, изследвания и разпространение на знания, съществуват достатъчно „законни“, културологични, битови, кариерни и психологически механизми това да няма особено значение. А камо ли и когато премиер на страната от десетина години е виден участник в майските бунтове от 1989 г. Разбира се, не от страната на протестиращите тогава турци.